

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה כז: חיוב לברך ברכת המזון על כוס

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כז: חיוב לברך ברכת המזון על כוס

רקע

סוגיית הגמ' הראשונה בפרק עוסקת בסדר הברכות בקידוש ובהבדלה, ותוך כדי דיון בנושא זה מוזכרים בגמ' שני דינים נוספים: א. החיוב לברך ברכת המזון על כוס יין. ב. דין כוס פגום. בסוגיה זו נעסוק בדין הראשון ובבאה בדין השני.

מקורות

- א. גמ' נא :-נב. "אלו דברים שבין בית שמאי ובין בית הלל... תרי תנאי ואליאב דבית שמאי"
 ב. רא"ש סי' ב, "ד' דרשאיין לחלק כל זמן שלא התחילו לאכול"
 רשב"א ד"ה תרי תנאי, "ולענין פסק הלכה..."
 רמב"ם הל' ברכות פ"ז הל' יד-טו
 ג. שו"ע סי' קפב סע' א-ב, ומשנה ברורה

רשב"א ד"ה תרי תנאי, "ולענין פסק הלכה..."

ולענין פסק הלכה, איכא למימר דברכה אינה טעונה כוס מדבעי מיניה רבינא מרבא בערבי פסחים גבי מתניתין דמזוגו לו כוס ג' מברך עליו על מזונו שמע מינה ברכה טעונה כוס, אמר ליה: ד' כסי תקנו רבנן כל חד וחד נעביד בה מצוה, אלמא קסבר רבא דברכה אינה טעונה כוס, וכן כתבה לה היא דרבא רב אלפסי ז"ל בהלכות, וגילה לנו הרב ז"ל דהיא דרבא בדוקא איתמר ולא בדחיה בעלמא. והא דאמרינן בפרק ערבי פסחים [קה:] נמי גבי ברייתא דהנכנס לביתו במוצאי שבת, דאייתנין לה הכא בסמוך, שמע מינה מהא מתניתא תמני שמע מינה ברכה טעונה כוס וכו', לא קיימא לן כההיא מתניתא, דמתניתא ודאי אמרה ולן לא סבירא לן אלא כאידך תנא דאמר אינה טעונה כוס וכדרבא נמי, והיינו נמי דלא כתבה הרב ז"ל להיא בהלכות. ומתניתין דהכא דקתני נר ומזון בין לבית שמאי בין לבית הלל לאו ראייה היא כדאמרן... ומתניתין נמי דקתני בא להם יין לאחר המזון בית שמאי אומרים מברך על היין ואחר כך מברך על המזון ובית הלל אומרים מברך על המזון ואחר כך מברך על היין, דמשמע מינה לכאורה לבית הלל דברכה טעונה כוס, מסתברא דבית הלל לאו דוקא מברך על המזון ואחר כך מברך על היין קאמר, אלא לאפוקי מדבית שמאי דאמרי מברך על היין ואחר כך על המזון, וטעמייהו דבית שמאי איכא למימר משום דכתיב: "ואכלת ושבעת וברכת" - 'ואכלת' זו אכילה 'ושבעת' זו שתיה והדר 'וברכת', וכיון שבא להם יין ועדיין לא שתה מוטב שישתה כדי שישבע ואחר כך יברך, ובית הלל אומרים אינו צריך אלא מברך על המזון ואחר כך מברך על היין. ותדע לך, דאי לא, לידוק מינה ולימא שמעת מינה ברכה טעונה כוס כדדייק ואזיל בכל דוכתא, אלא שמע מינה דמיהא ליכא למשמע מינה כלום, והר"ז הלוי פסק דטעונה כוס ממתניתין דבא להם יין בתוך המזון, ואינה ראייה כמו שכתבתי.

הסבר הסוגיה

בא להן יין אחר המזון אם אין שם אלא אותו כוס - בית שמאי אומרים מברך על היין ואחר כך מברך על המזון, ובית הלל אומרים מברך על המזון ואחר כך מברך על היין.
[משנה נא:]

הגמ' מוכיחה ממשנה זו, שלבית שמאי ברכת המזון אינה טעונה כוס, שהרי לדעתם מותר לאדם שיש לו כוס אחד של יין לשתותו לפני ברכת המזון, ואין הוא חייב להשאירו לברכת המזון [הלכה זו אינה סותרת את הרישא של המשנה, שבית שמאי אומרים "נר ומזון בשמים והבדלה" - זאת אומרת שמברכים גם את ברכת המזון על כוס, מפני שאף הסובר שאין חיוב לברך ברכת המזון על כוס, מודה שיש בכך מצוה או לפחות הידור מצוה]. משמע, שבית הלל הסוברים שאין לשתות את הכוס אלא יש להמתין לברכת המזון, פוסקים שברכת המזון טעונה כוס. כך לומד בעל המאור [לט.], וכך הוא פוסק להלכה.

גם התוס' [פסחים קה: ד"ה שמע מינה ברכה] והרא"ש [סי' ב] פוסקים להלכה שברכת המזון טעונה כוס, והם דנים אם רק ברכת המזון בחבורה טעונה כוס, או שכל יחיד ויחיד חייב בברכת המזון על הכוס. משמע לתוס' מן הברייתא, וזו הסברא הפשוטה, שאף יחיד חייב בברכה על הכוס, וכך פוסקים הרשב"ם, והר"ר יחיאל [בתוס' שם], אבל הם מביאים כי מנהג העולם לברך על הכוס רק בשלושה, וכך פוסק ר"י [בהגהות מיימוניות פ"ז אות ס].

הר"ן [פסחים נו. ד"ה גמ'] סובר שלדעת הרי"ף ברכת המזון אינה טעונה כוס, וכך פוסק גם הרמב"ם [פ"ז הט"ן]. לדעתם, רבא [פסחים קיז:] דוחה את דיוקו של רב חנן במשנה בפסחים שהיא סוברת כי ברכת המזון טעונה כוס, ומכאן שלדעתו ברכת המזון אינה צריכה כוס, ופוסקים כוותיה דרבא.

הרשב"א פוסק כרי"ף שברכת המזון אינה טעונה כוס, והוא מוסיף שאין ראייה ממשנתנו שברכת המזון טעונה כוס. הראיה מהמשנה מבוססת על ההבנה שלדעת בית הלל חייבים לדחות את שתיית הכוס לאחר ברכת המזון, ולדעת בית שמאי ניתן לשתות מיד. הרשב"א מבאר כי ניתן לפרש שלבית שמאי צריך לשתות מיד כדי לברך ברכת המזון מתוך שביעה של שתיית יין, ולבית הלל ניתן לדחות את השתייה לאחר ברכת המזון אך אין חובה לעשות כן.

הראשונים הסוברים שברכת המזון אינה טעונה כוס מודים שראוי לברך על הכוס. הרשב"א [ד"ה תרין] מנסח את ההלכה בלשון זו: "ואפילו למאן דאמר ברכה אינה טעונה כוס, מכל מקום יפה לאומרה על הכוס". משמע, שברכה על הכוס היא רק הידור מצוה. הריטב"א [ד"ה ולענין פסק הלכה] מנסח הלכה זו בניסוח שונה: "אפילו אליבא דמאן דסבירא ליה אינה טעונה כוס, מודה שיש לו לברך עליו על המזון תחלה ואחר כך ישתה, דלא קאמר אלא דאינו צריך לטרוח ולחזור עליו כמו בקידוש והבדלה". יש מצוה לברך על הכוס, ואם יש לו יין הוא חייב לברך על הכוס, אבל אינו חייב לטרוח לחזור אחר יין.

כבר ראינו בסוגיה הקודמת [עמ' 335] כי לשיטת הרמב"ם המחלוקת אם ברכת המזון טעונה כוס אינה מחלוקת לגבי החיוב בלבד אלא גם במהות המצוה. לפי מאן דאמר שברכת

המזון טעונה כוס לכוס של ברכת המזון יש דין כוס של ברכה, ולפי מאן דאמר שברכת המזון אינה טעונה כוס אין לכוס של ברכת המזון דין כוס של ברכה, אלא זוהי כוס המיועדת לדרך ארץ ולשבח הברכה בלבד¹.

סיכום

החיוב לברך ברכת המזון על הכוס נידון בסוגיית הגמ' שלנו ובשני מקומות במסכת פסחים [קה:; קיז:]. נחלקו הראשונים בפסק ההלכה. התוס', בעל המאור והרא"ש מוכיחים מהברייתא המובאת בסוגייתנו שיש חיוב לברך ברכת המזון על הכוס, הרשב"א והר"ן [פסחים כו. ד"ה גמ'] מוכיחים מדברי הרי"ף שהוא פסק כהבנתו בדעת רבא בסוגיה בפסחים שאין חובה לברך ברכת המזון על הכוס. גם הרמב"ם פוסק שאין חיוב לברך ברכת המזון על הכוס.

הרשב"ם והר"ר יחיאל פוסקים שכל יחיד חייב לברך ברכת המזון על הכוס, אך מנהג העולם היה לברך על הכוס רק בשלושה, וכך פוסק ר"י.

הלכה

השו"ע [סי' קפב סע' א] מביא את הדעות השונות ואינו מכריע ביניהן. השו"ע פוסק כטור, שלדעה שברכת המזון טעונה כוס, אדם שאין לו יין ומצפה שבזמן הסעודה הבאה יהיה לו יין אסור באכילה וחייב להמתין ליין. המגן אברהם [סק"א] חולק על השו"ע, ולדעתו האיסור לאכול לפני שמברך על היין קיים בהבדלה בלבד ולא בברכת המזון [המשנה ברורה (סק"ב) מוסיף שגם מדברי הגר"א משמע כהבנה זו].

המשנה ברורה [סק"ד, טז] פוסק, שמנהג העולם להקל כדעה "שאיין צריך לחזור אחר כוס, אם לא כשיש לו יין או שאר משקין שהוא חמר מדינה בביתו, דאז בודאי מצוה מן המובחר לכולי עלמא לברך על הכוס". הוא מוסיף שכמה אחרונים פסקו כי יחיד אינו צריך לברך על הכוס אף כשיש לו יין בביתו, וכן המנהג.

¹ עיין עמ' 335 הע' 1 ראייה להבנה זו מפסק המגן אברהם [סי' רצט סק"ז].